

káról és tágabb környezetéről a legkülönbözőbb szempontok alapján, továbbá teret adna mind a könyvtárügy egészét érintő általános kérdéseknek, mind a kisebb csoportokat érintő speciális kérdéseknek. Használói hajlamosak arra, hogy az EBIB elektronikus könyvtárat ne szolgáltatásnak, hanem intézménynek tekintsék, míg a szerkesztők inkább a könyvtári terület különböző részei közötti együttműködést előmozdító fórumnak, a bevált gyakorlat és a pozitív könyvtárkép terjesztőjének, az elfogulatlan vélemények bemutatására és az együttműködés ösztönzésére szolgáló helynek szánják. Fontosnak tartják, hogy a szolgáltatásban különböző szakterületi háttérrel rendelkező és szakmai pályafutásuk különböző állomásain dol-

gozó könyvtárosok vegyenek részt. Tevékenységüket a szakma segítésének szándéka és a lelkesedés vezérli; remélik, hogy a szolgáltatást sikerül fenntartani.

/MARCINEK, Marzena: The EBIB Electronic Library: from LIS e-journals to e-service. A bottom-up initiative for a networked library service in Poland; a four-year perspective. [IFLA paper] Code number: 063-E, World Library and Information Congress: 69<sup>th</sup> IFLA General Conference and Council, 1-9 August 2003, Berlin, 141. Library and Information Science Journals. 10 p./

(Hegyközi Ilona)

## **Az elektronikus folyóiratok használatának hatása a dokumentumszolgáltatási kérésekre – a Glasgow-i Egyetemi Könyvtár tapasztalatai**

Az elektronikus folyóiratok terjedésével párhuzamosan a dokumentumszolgáltatási kérések csökkenő tendenciát mutatnak. Ezt a jelenséget számszerű adatok is alátámasztják. A British Library által szolgáltatott dokumentumok száma például három év alatt (2000, 2001, 2002) 18%-kal csökkent. A ténymegállapításon kívül azonban kevés tanulmány foglalkozott azzal, hogy megvilágítsa az e-folyóiratokhoz való mind szélesebb körű hozzáférés és a dokumentumszolgáltatás hanyatlása közötti összefüggést. A Glasgow-i Egyetem felmérése éppen a csökkenés okairól kíván pontosabb képet adni. Példaként az Elsevier-folyóiratokra irányuló dokumentumszolgáltatási kérések számát vizsgálja a ScienceDirect-előfizetést megelőző tanévben és az előfizetés első esztendejében. Bár a dokumentumszolgáltatási kérések visszaesést mutatnak, ennek oka nemcsak az elérhető e-folyóiratok számának robbanásszerű növekedésében keresendő, hanem a dokumentumkölcsonzés változó rendszerében is. Az elektronikus folyóiratok és a könyvtárközi kölcsönzés használatának aránya tudományterületek (egyetemi karok) szerint is differenciálódik.

### **A Glasgow-i Egyetem e-folyóirat előfizetései**

A Glasgow-i Egyetemi Könyvtár e-folyóirat előfizetési adatai valószínűleg a többi brit egyeteméhez

hasonló képet mutatnak: 1997 nyarán 367 folyóirathoz lehetett elektronikusan hozzáférni, 2002 júliusára ez a szám 5526-ra nőtt, és egy évvel később minden előzetes számítás szerint meghaladta a 7000-et (a cikk írásának idején 2003-as adatok még nem álltak rendelkezésre). Szó sincs arról, hogy a nagyszámú e-folyóirat a korábbi nyomtatott formában előfizetett periodikák online hozzáférését jelentené. A 2002-ben elérhető e-folyóiratok 65%-ára sem a felmérés idején, sem korábban nem fizettek elő papírfomában. A folyóiratok nagyobb hányadát tehát korábban csak dokumentumszolgáltatás útján lehetett megszerezni.

Mivel magyarázható az új e-folyóiratok számának ugrásszerű növekedése? Részben azzal, hogy számos kiadó előnyös előfizetési „csomagban” értékesíti folyóiratait, részben pedig az aggregátori adatbázisokkal, amelyek szintén nagyszámú, korábban nem előfizetett folyóiratot tesznek elérhetővé a könyvtárhasználók számára. Az e-folyóiratok „csomagolt” előfizetése sokat vitatott modell. A használati statisztikák igen meggyőzőek, de folyóiratonként hatalmas eltéréseket mutatnak. A csomagban elérhető folyóiratoknak csak töredékét használják igazán jelentős mértékben és rendszeresen, túlnyomó részük minimális használatot mutat. A diákok és tanárok azonban üdvözlik a minél nagyobb számú folyóirathoz való hozzáférést, a kiadók pedig éppen a dokumentumszolgáltatási

költségek várható csökkenésével indokolják a „csomagolt” előfizetések előnyét.

### **A dokumentumszolgáltatási kérések változása az Elsevier-folyóiratok esetében**

A Glasgow-i Egyetem munkatársai arra vállalkoztak, hogy megpróbálják felbecsülni, mekkora megtakarítást jelent a viszonylag drága e-folyóiratok használata a dokumentumszolgáltatási költségek vonatkozásában. Félrevezető lett volna azonban egyszerűen az összes letöltött e-folyóiratcikk számával kalkulálni a dokumentumszolgáltatási költségeket, hiszen e cikkek nagy része korábban nem előfizetett folyóiratokból származik, és ha nem lennének könnyen megjeleníthetők, valószínűleg nem olvasnák el őket, tehát nem is kérnék meg mindet dokumentumkölcsonzés útján. A kutatáshoz ténylegesen összevethető adatokra volt szükség, így a szerző először is az Elsevier-folyóiratokra irányuló dokumentumszolgáltatási kéréseket vizsgálta az 1998/1999-es tanévtől a 2001/2002-es tanévig. E kiadó esetében a 2001 elején kezdődő ScienceDirect-előfizetés volt a választóvonal. Az 1998/1999-es tanévben dokumentumszolgáltatás útján kért Elsevier-cikkek száma 3813 volt (613 folyóiratból), 2002 nyarára azonban ez a szám 847-re csökkent (327 folyóiratból). A 77,8%-os csökkenés körülbelül évi 14 000 font megtakarítást jelent.

A statisztikai adatokhoz azonban érdemes néhány megjegyzést fűzni. Először is, célszerűbb lett volna a 2002/2003-as év statisztikáit vizsgálni, amikor a ScienceDirect használata már stabilizálódott, de ennek a tanévnek a teljes adatai még nem álltak rendelkezésre a cikk írásakor. Másodszor, a vizsgált folyóiratok alapjául a 2003-as Elsevier-katalógus szolgált, ez a lista azonban nem teljesen azonos az 1998/1999-ben, sőt a 2001/2002-ben elérhető folyóiratok állományával sem.

Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán miért találunk még Elsevier-dokumentumszolgáltatási kéréseket 2001/2002-ben? Az egyik ok az lehet, hogy az elektronikus hozzáférés csak az 1995-nél későbbi kiadásokra vonatkozik. Bár pontos számítások nem történtek, feltehető, hogy a 2001/2002-ben dokumentumszolgáltatás útján beszerzett cikkek régebbiek voltak. Másrészt természetesen vannak olyan Elsevier-folyóiratok is, amelyekre a Glasgow-i Egyetem jelenleg nem fizet elő.

Más kiadók e-folyóiratainak előfizetéseit megvizsgálva valószínűleg hasonló eredményre jutnánk. Az e-folyóiratok növekvő népszerűségének egyes okai nyilvánvalóak. Az elektronikus dokumentumok használata előnyösebb, mint a nyomtatottaké: a cikkekhez egyszerre több használó is hozzá tud férni, a példányok nem kerülnek kötészetre, nem tűnnek el stb. Ugyanakkor ez e-folyóiratok elterjedése lehetővé tette a hozzáférés „demokratizálódását”: a kisebb vagy új felsőoktatási intézmények könyvtárai csaknem annyi folyóiratot tudnak kínálni, mint a tekintélyesebb egyetemek. Ennek hatása is érezhető a dokumentumszolgáltatási kérések csökkenésében.

### **A dokumentumszolgáltatási rendszer változása és a használat kari megoszlása**

A fenti adatok alaposabb megvilágításához azonban azt is tudni kell, hogy az elmúlt években a dokumentumszolgáltatási rendszer is változáson ment keresztül a Glasgow-i Egyetemen. Az 1997/1998-as tanévig a könyvtárközi kölcsönzés díjmentes volt, és a kérések számát sem korlátozták. A könyvtárközi kölcsönzések száma évente átlagosan 13-14%-kal nőtt, és Glasgow a British Library Document Supply Centre egyik legnagyobb ügyfelévé vált. 1999-től azonban a könyvtárközi kölcsönzés költségeit – más beszerzésekkel együtt – a kari könyvtárakra hátrították, sőt a különböző költségneket a karok átcsoportosíthatták egyazon költségrovaton belül. Ettől kezdve a dokumentumszolgáltatási kérések száma csökkenni kezdett, gyakorlatilag ugyanúgy évi 13-14%-kal, ahogyan azt megelőzően nőtt. A csökkenésen belül is az Elsevier-folyóiratok iránti igény visszaesése volt a legszembetűnőbb: 1998/1999-ben az Elsevier-folyóiratokra irányuló kérések az összes dokumentumszolgáltatási kérés 11%-át tették ki, 2002-re azonban ez az arány 4%-ra csökkent.

A folyóiratcikk-szolgáltatással ellentétben a monográfiák, tanulmányok könyvtárközi kölcsönzése stabil maradt a legutóbbi tíz évben. A kölcsönzések száma először emelkedett, majd újra csökkent, de az ingadozás 5000 és 6500 között maradt, szemben a folyóiratoknál tapasztalt különbséggel (12 000 – 30 000). Ez ismét azt a véleményt támasztja alá, hogy a dokumentumszolgáltatási kérések csökkenése az elektronikus folyóiratok terjedésével függ össze, hiszen könyvek ma még csak kis számban érhetőek el elektronikus úton. Ha a

dokumentumszolgáltatási kérések kari megoszlását vizsgáljuk 1998/1999 és 2001/2002 között, azt tapasztaljuk, hogy a bölcsészkar ráfordítása mérsékelten nőtt, míg az orvostudományi karé mintegy 30%-kal csökkent. Ez a jelenség párhuzamba vonható azzal a ténnyel, hogy az elektronikus orvostudományi folyóiratok száma igen nagy, míg a bölcsészettudományi területen jóval kevesebb e-folyóirat jelenik meg. (A Glasgow-i Egyetem összes e-folyóirat használatának 37%-át az orvostudományi kar adja, szemben a bölcsészkar 2%-ával.) A többi kar dokumentumszolgáltatási ráfordítása nagyjából stabil maradt; ezzel együtt szembe-tűnő, hogy a dokumentumszolgáltatási kérések összes költsége a négy tanév során a felére, 163 484 fontról 82 204 fontra csökkent.

A fenti adatok csak egy intézmény tapasztalatait mutatják. Az itt vázolt trendek megerősítése – vagy cáfolása – szempontjából nagyon hasznos lenne, ha mások is közzétennék hasonló felmérésekből származó adataikat. Az e-folyóiratok és a dokumentumszolgáltatási kérések területén jelentkező változások további vizsgálata megkönnyíthetné a „bomba üzletekkel” – egy-egy nagy kiadóval kötött, e-folyóiratok százait egy tömbben nyújtó licencmegállapodásokkal – kapcsolatos döntéseket is.

/KIDD, Tony: Does electronic journal access affect document delivery requests? Some data from Glasgow University Library. = *Interlending & Document Supply*, 31. köt. 4. sz. 2003. p. 264–269./

(Balogh Anna)

---

## Emelkedtek az amerikai közkönyvtárak kölcsönzési és kiadási mutatói

1993 óta folyamatosan emelkedik az amerikai közkönyvtárak kölcsönzése, és vele együtt nőnek a kiadásaik is. A 2000. évet 100%-nak véve 2001-ben a kölcsönzések 104%-on, a kiadások 106%-on, 2002-ben 108, illetve 113 százalékon álltak. A felmérés 300 könyvtárra terjedt ki, melyek közül 254 válaszolt. A felnőttek kölcsönzése 2001-ről 2002-re 3%-kal, a fiataloké 4%-kal nőtt (a kölcsönzésekben 63% és 37% a felnőttek és a fiatalok aránya).

A kiadások a 2000. évi alaphoz viszonyítva 2001-ben 103%-ra, 2002-ben 108%-ra emelkedtek. 2002-ben a személyi kiadások növekedése 7%-os, az állománybeszerzése 3%-os, és az egyéb kiadásoké 3%-os volt. A kiadások 66%-a ment fizetésekre, 15%-a állománygyarapításra, és 19%-a egyéb kiadásokra.

Az egy főre eső kölcsönzések száma 7%-kal nőtt 2002-ben, s az egy főre eső kiadások 22,32 dollárról 23,82 dollárra emelkedtek (6%). Az egy kölcsönzésre eső kiadások 5%-kal nőttek (2001: 3,87 \$, 2002: 4,06 \$). Az állománygyarapításra fordított összeg csak 1%-kal nőtt, 3,40 dollárról 3,43 dollárra.

A viszonyítás évének 2000-et választották, s a felmérés ugyanarra a 300-as mintára terjedt ki 2002-ben is. (A mintát a 25 000 vagy több lakost kiszolgáló közkönyvtárakból állították össze.) Megjegyzendő, hogy az 1993–1999-es periódusban csak 112 közkönyvtár vett részt a felmérésben.

A mutatókat úgy számították ki, hogy az egyes könyvtárak által jelentett kölcsönzési és kiadási adatokat elosztották az illető könyvtár 1990-es vonatkozó adataival, s megszorozták 100-zal. Az így kapott egyedi mutatókat emelkedő sorrendbe rakták, és a medián mutatót választották az indexértéknek. Az indexeket aztán visszamenőlegesen kiszámították 1993-ig, a 2000. év értékeit véve 100-nak. A dollár 2000-es értékét megfelelően módosították, osztva a megfelelő év fogyasztói árindexével. (A kölcsönzések 1993-as mutatója 2000-hez viszonyítva 92%, a kiadásoké 68%-os, de a dollár vásárlóértékét tekintve 81%-os.)

/LESAK, Annette J.: Public library circulation and expenditures increase in 2002. = *American Libraries*, 34. köt. 10. sz. 2003. p. 54–55.

(Papp István)